

MERKEZ EFENDİ (H. 870/1465 SIRALARI-959/1551) İLE
ŞÂH SULTAN HAKKINDA BİR HÂŞİYE

EMEL ESİN

«Merhabâ ey Merkez-i devrân-i cân!»
(Merkez Efendi türbesi kitâbesinde, Kenân'ın
H. 1229 târihli mersiyesinin ilk mısraâ)

İstanbuldaki ilk Hâlvetî şeyhlerinden Merkez Efendi'nin şahsiyeti, bâzı araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Fr. Babinger, T. Yazıcı¹ ve Merkez Efendi dergâhında dörtyüz yıla yakın seccâde-nişin âilenin ahfâdından merhum N. Kılıç² bu konuda eserler neşr ettiler. Merkez Efendi'nin ceddim³ olması münâsebetile, H. 959'da, yâni vefâtı yılında yazılmış bir vakfiye sûreti âilemde bulunuyordu. Bu yazı o vakfiyeden mülhemdir. Çalışmamda bana bibliografya vermek, vakıfnâme'nin okunması ve tefsiri husûsunda yol göstermek lütfunda bulunan zevâta minnet hislerimi burada bilvesîle tekrar ifâde etmek isterim⁴. Bendeki vakfiyenin bir sûreti de

1 Bk. bibliografya.

2 Bk. bibliografya, Kılıç-Çalıkoglu. Bay Nûrullah Kılıç, Merkez Efendi'nin kızı Ümmî Hatun (bk. not 102) ve dâmâdı Seyyid Muşlih'ud-din'den (bk. not 86) inmektedir.

3 Babam Ahmed Ferid Tek'in baba-annesi Solak-başı İsmâ'il'in kızı Ummu Kulşüm, Merkez Efendi'nin Şah Sultandan olan oğlu Ahmed Çelebi'den inmekde idi. Bu soyun erkek ve kadın mensûbları, H. 1300 sıralarında bir borç sebebi ile hakları inkirâz edinceye kadar, Merkez Efendi vakfiyesinden maaş almışlardı. H. 959 târihli vakfiye ve «bahâ» denen H. 1132 târihli hulâsası dışında bir de şecere mevcûd idi. Şecere, babam 1938-1943 arasında yurt dışında bulunurken, kayb olmuşdu.

4 Merkez Efendi hakkında bana bibliografya lütfeden zevât Prof. Dr. A. Erzi ve Süleymâniye Kütübhânesi müdri Bay M. Ülker'dir. Vakfiyenin Şah Sultan câmii mezar taşları kitâbelerini Bay İ.H. Konyalı lütfetti. Vakfiyenin okunması ve tefsiri hakkında Bay O. Şâik'e derin şükran borçluyum.

Bay Kılıç'da bulunmakta imiş. Maalesef bu diğer sûreti henüz göremedim. Ailemde Merkez Efendi vakfiyesinin III. Ahmed tuğrası ile H. 1132 tarihli devrinden bir de «bahâsı» (hulâsası) mevcûddur. Merkez Efendi'nin H. 959 târihli vakfiye sûreti bu yazı ile birlikde neşr edileceğinden (res. 6), burada vakfiyedeki başlıca noktalara işâret ile iktifâ edeceğim. Vakfiye, Merkez Efendi'nin Yeni Kapı dışındaki öz dergâhının hamam ve müstemilâtına âiddir. Bunların geliri Merkez Efendi'nin oğlu «Ahmed Çelebi»ye ve onun ahfâdına vakf edilmiştir. Vakfiyede, kaynaklarda bulunmayan husûslar vardır. Terceme-i hâllerde Merkez Efendi'nin babasına sâdece «Muştafa b. Kılıç Beg b. Haydar» denirken, vakfiyede kendisine ulemâ ve şeyhlere mahsus lâkablara verilerek şöyle adlandırılmıştır (bk. res. 1) «Kudvat'us-sâlikîn, al-hâdî ilâ' t-tarîk il-îkân va'l yakîn, Mevlânâ el-Şeyh Muşlih'ud-dîn». Muştafa adı ve Muşlih'ud-dîn lakabı olan «mevlânâ» ve «şeyh»ler tezkirelerde çok bulunduğundan, Merkez Efendi'nin babasının hangisi olabileceğini tahmîn edememekdeyim. Vakfiyede Merkez Efendi'nin «Ahmed Çelebi» dışında, «Derviş Çelebi» ve «Alî Çelebi» adlı iki oğlundan da bahs edilmektedir. Ayrıca, Merkez Efendi'nin bilinen oğlu «Ahmed Çelebi»nin Yavuz Sultan Selim'in kızı Şâh Sultan'dan doğduğu açıkca vakfiyeden anlaşılır : «Oğlum Ahmed Çelebi'nin vâldesi Şâh Sultân, ibneti Sultân Selim Hân» ibâresi bu hususda şübhe bırakmamaktadır.

Bu bakımdan Merkez Efendi'nin ve Şâh Sultan'ın hayat safhalarını, vakfiyenin getirdiği bilgiler ışığında, tekrar ele almak ihtiyâcını duydum. Başlıca kaynaklar dışında Şah Sultan'ın Topkapı Kütübhanesi'nde mahfûz H. 977 târihli vakfiyesini⁵ ve Merkez Efendi ile Şah Sultan'ın oğlu Ahmed Çelebi'nin Fîrûzâbâdî'den türkçeye terceme ettiği *Bâbûs'ul-vasî'terceme-i Kâmûs ul-muhîf*'in Topkapı'da mevcûd ikinci cildi⁶ ile Merkez Efendi'nin yakınlarından Germiyanlı Şeyh Yaşub'un oğlu ve *Tezkire-i Halvetiyye* müellifi Şeyh Sinân'ud-dîn Yûsuf'un⁷, Ahmed Çelebi'nin *Bâbûs'ul-vasî'*ine ilâve ettiği bazı hâşiyeleri⁸ taradım. Bu araştırmalar ışığında vardığım netîceleri arzedeceğim.

Merkez Efendi'nin H. 959'da doksân yaşında veya doksânını aşkın vefât ettiğiinde kaynaklarda ittifâk vardır. O halde, «Muşlihuddîn» ve «Merkez» «lâkab» larını sonradan alan «Musâ b. Muştafa b. Kılıç Beg b. Haydar», H. 870 sıralarında doğmuşdu⁹. Doğum yerinin H. 831'de Os-

5 Bk. Bibliografya, Şah Sultan vakfiyesi.

6 Bk. Bibliografya, Ahmed Çelebi.

7 Bk. Aşâf, 206.

8 Ahmed Çelebi'nin eserinde varak 1/a ve ondan önceki varakda hâşiyeler.

9 Taşköprü-zâde, 522-23. «Lâkab» tabiri : Yûsuf, 25/a.

manlı idâresine geçen, Germiyan-oğullarının ili olduğunda da ittifâk mevcuttur. Merkez Efendi'nin hem-karyesi Germiyanlı Şeyh Ya'kub'un oğlu Şeyh Yûsuf'un eserinde doğum yeri Uşak olarak bildirilmektedir¹⁰. Celâl ud-dîn Maḥmûd Ḥulvî'nin, H. 1030'da yazdığı *Lemezât* da, Merkez Efendi'nin doğum yeri Germiyân ilinde, «Kütahya sancağında Lazkiyye kazâsında Sarı Mahmûd köyü» olarak verilmiştir¹¹. Genç Mûsâ, ilk tahsîlini, her halde, dîn âlimi ve şeyh olan babası, Muşliḥuddîn lâkablı Muştafa'dan görmüştü. Daha sonra, «Mûsâ b. Muştafa»'nın nerede dînî ilimleri tahsîl ettiği hakkında kaynaklarda ihtilâf ile karşılaşmaktayız. Taşköprü-zâde¹², 965'de yazdığı terceme-i hâlde, Merkez Efendi lâkablı ile tanınacak «Mûsâ b. Muştafa»'nın Mevlânâ Hızır Beg'in oğlu Mevlânâ Ahmed Paşa'dan okuduğunu bildiriyordu. Bu zât Hızır Beg oğlu Mevlânâ Sinân Paşa'nın kardeşi, Bâyezid II'nin 886'da cülûsunda Bursa müftisi tayîn edilen Ahmed Paşa idi¹³. 'Âlî¹⁴ ise, H. 1002-1007 arasında, Merkez Efendi lâkablı ile tanınacak «Mûsâ Muştafa»'nın Mevlânâ Hızır Beg'den okuduğunu söylüyordu. Hızır Beg Bursa müftisi Hızır Begzâde Ahmed Paşa'nın oğlu, Bursa'da Kaplıca medresesi müderrisi olan sûfiyâne ve şâirâne meyilli bir âlim idi¹⁵. Birbirini tutan bu iki kayda karşı Ḥulvî'nin¹⁶, Merkez Efendi lâkablı ile tanınacak Mûsâ b. Muştafa'nın İstanbul'da Velî'ud-dîn oğlu Ahmed Paşa'nın dânişmendi olduğu rivâyeti şübhelidir. Esâsen, genç Mûsâ b. Muştafa'nın İstanbula geldiğinde, Velî'ud-dîn oğlu Ahmed Paşa çokdan Bursa'da menfî bulunuyordu. Bâyezid II'nin cülûsu senesinde (886) İstanbul'da değil, Bursa'da sancak beği idi. Yûsuf b. Ya'kub ise, Müftî Ahmed Paşa b. Hızır Beg ile Velî'ud-dîn zâde Ahmed Paşa'yı karışdırmış görünmekde, fakat Merkez Efendi lâkablı ile tanınacak Mûsâ b. Muştafa'nın Bursa müftisinden, yâni Hızır oğlu Ahmed Paşa'dan okuduğunu te'yîd etmektedir¹⁷.

Merkez Efendi'nin müstesnâ bir hâfızaya sâhib olup üç ayda *Kur'ân*'ı, «Şeyh tefsîri» ile birlikte hıfz ettiğini, Beyzâvî tefsîrinden de çok kısımları ezberlediğini, ayrıca 'ilm-i hadîs ve fıkḥ okuduğunu, Yûsuf b. Ya'kub

10 Yûsuf, v. 25/a.

11 Ḥulvî, v. 223/a.

12 Taşköprü-zâde, 522.

13 Taşköprü-zâde, 193 (Hızır Beg oğlu Sinan Paşa), 197 (Sinan Paşa kardeşi Ahmed Paşa ve onun oğlu Hızır Beg), 431 (Ahmed Paşa oğlu Hızır Beg).

14 Âlî, v. 379/b.

15 Bk. yuk. not 13.

16 Ḥulvî, v. 223/a.

17 Yûsuf, v. 25/a.

tasrîh eder¹⁸. Genç medrese talebesi, *Şerh'ul-akâ'id* okurken, gönlünde sûfiyâne bir meyl feverân ederek Karaman'a veya Amasya'ya, Hâbîb-i¹⁹ Karamânî adlı şeyhe derviş olmak için gitmişti²⁰. Karamanlı sûfî, Mûsâ b. Muştafa'nın biâtını kabûl etmemiş ve şöyle demişti : «Senüñ şeyhin henüz seccade-nişîn degül»²¹. Hâbîb-i Karamânî'nin 902'de öldüğüne göre²², Mûsâ b. Muştafa'nın Karamanlı sûfî ile muhâveresi bu târihten önce idi. Mûsâ b. Muştafa'ya va-z icâzeti ile, ilk lakabı da, Karamanlı Hâbîb tarafından şu sözlerle verildi : «Şimden gerü Muşlih'ud-dîn»²³.

Mûsâ Muşlih'ud-dîn'in İstanbula gelip, «mülâzimlerin meşrûtası olan hücerâtın birinde, medresede sâkin»²⁴ olmağa başladığı târih ta'yîn edilememektedir. Aynı devirde, Et-yemez zâviyesinin şeyhi Amirza (Emîr-zâde) Baba kızı ile evlenip, o zâviyeye geçmiş ve Et-yemez şeyhinden kemer kuşanmıştı²⁵.

Rivâyete göre, H. 899'dan beri İstanbul'daki baş Halvetî zâviyesi şeyhi bulunan Sinân'ud-dîn Sünbül Efendi'nin mânevî câzibesini Mûsâ Muşlih'ud-dîn'e te'sîr etmekte idi. Ancak Sünbül Efendi hakkında, «devrân ederler ve vahdet-i vücûd söyleşürler»²⁶ dendiği için, Mûsâ'nın gönlünde Sünbül Efendi'ye karşı tereddüdler vardı. İstanbul'daki sûfî şeyhlerinin çoğunun sohbetine gidiyor, fakat Sünbül Efendi'yi ziyâret etmiyordu. Medrese terbiyesi içinde vücûd bulan «zühd ve takvâ der'i»²⁷, sanki Mûsâ bir zirha bürünmüş gibi, Sünbül Efendi'ye karşı bir mukâvemet tevîd ediyordu. Sonunda mânevî çekişme o kadar şedîd oldu ki, Mûsâ rûyâlarında Sünbül Efendi'yi görmeğe başladı²⁸. Bir gece, Mûsâ rûyâsında, hücresinin kapısını Sünbül Efendi'nin zorladığını gördü. Mûsâ, «Meded, savma-ama girmesün!» diye içeriden kapıya dayanıyor, fakat Sünbül Efendi kapıyı zorlayıp, sanki «cesed-i âdemîdeki rûh» gibi, hücreye giriyordu. Mûsâ, birden «tesellî bularak» rûyâda Sünbül Efendi'nin ayağına yüz sürdü. Ertesi gün, Mûsâ, Sünbül Efendi'ye biât etti²⁹. Et-yemez şeyhi'nin bağla-

18 Yûsuf, v. 25/â, b.

19 Sa.d ud-dîn, II, 540-41.

20 Yûsuf, v. 25/a; Hülvî, v. 223/a.

21 Yûsuf, v. 25/a.

22 Bk. yuk. not 19.

23 Hülvî, v. 223/a.

24 Hülvî, v. 223/a.

25 Yûsuf, 25/b. Hülvî, v. 223/a, b.

26 Yûsuf, v. 25/b.

27 Aynı yer.

28 Hülvî, v. 223/b.

29 Aynı yer.

dığı kemeri çıkarıp, Halvetîlere mahsus siyah «şemle»³⁰, tâc ve «amâme»³¹ ile «dâl kisve»yi giydi³². Sünbül Efendi, ulemâyaya verilen «Mevlânâ» unvânı ile Mûsâ Muşlih'ud-dîn'e hitâb ederek, rûyâyaya şöyle îmâ etmişti :

«Mevlânâ, kapuya dayanamadun! Ezelîdür sizin naşibiniz. Es-râr-i zikr-i celfîdür».

Daha sonra Sünbül Efendi Muşlih'ud-dîn Mûsâ'nın Hâbib-i Karamânî'ye derviş olmak isteğinin boşa gitmediğini ihsâs ediyor ve kendine «Merkez» lâkâbı ile hilâfet veriyordu :

«Sizlere, tekmil merâtibde kâmil olduğunuz, Hâbib lisânından tebşir oluna! Vâsıl oldunuz. Bu dâire merkezi olup bizden size «âfâ-i hilâfet-i ma-neviyyedür».

Sünbül Efendi, Merkez Efendi'ye cezbe remzi olan rûhânî şarabı da içirdiğini şu sözlerle ifâde ediyordu :

«Raḥîk-i ulûviyye-i bî ervâdür!».

Sünbül Efendi, Merkez Efendi'ye, tek bir nazar tevcîhi ile, «merâtib-i esmâyı» öğretmişti³³. Bu mecâzin mânâsının halvete çekilmek ve «er-ba'în»³⁴ denen kırk günlük çileyi doldurmak emri olduğu anlaşılmaktadır. Bundan sonradır ki H. 900/1494 sıralarında, Söndük (veya Sevindik) Koğacı Dede'nin vefâtı üzerine, Merkez Efendi onun makamına geçecekdi³⁵. Koğacı Dede devrân eden ve böylece ulemânın tenkîdini celbeden şeyhlerden idi. Merkez Efendi'nin de «mu-allaḥ» da durup, Mevlevîler gibi devrân ettiği, hatunu tarafından rivâyet edilmişti³⁶. Cezbenin bir sıtma gibi geldiği ve cezbelinin, aklı başında olmakla beraber, sıtmalının titrediği hâle müşâbih şekilde, ihtiyârı olmadan devrân ettiği, Sünbül Efendi çevresinde anlatılıyordu³⁷. Cezbeli, devrân ederken, sanki câmi'in kubbesi yok olup, melekler de devrân ederken görülüyordu.

Hulvî'nin tabîri ile bu sırlar «tutuk»u³⁸ (perdesi), Baba İlyâs Ḥorâ-

30 Şemle ridâ gibi küçük bir ehrâm idi : Aşım, s. v.

31 Dört parçadan müteşekkil Sünbülî tâcının tepesi sivri ve tûlbendi, Ḥalvetî usûlünde, siyâh idi : Agâh, 113.

32 Dâl kelimesinin buradaki mânâsını anlamadım.

33 Hulvî, v. 223/b.

34 Hulvî, v. 224/.

35 Hulvî, v. 224/a. Koğacı Dedenin ölüm târihi: Yazıcı, IA.

36 Hulvî, v. 227/a.

37 Ahmed Çelebi'nin eserinin başındaki hâşiye.

38 Hulvî, v. 224/a.

sânî'nin³⁹, halvet üzerine, Dr. Kemal Erarslan tarafından neşr edilecek risâlesinde, bir az olsun aralanmaktadır. Köprülü'nün Anadolu'ya gelen ilk Yesevî şeyhlerinden biri olarak gördüğü İlyâs Horâsânî, Merkez Efendi'nin doğumundan iki asır kadar önce yaşamıştı. Horâsânî risâlesinde Yesevîlik ile ilgili bulunan, Merkez Efendi'nin mensûb bulunduğu, Halvetîlik gibi tarikatların geleneklerine varılmaktadır. Mogol istilâsı zamânında Yakın-Doğu'ya gelen Uygur ve diğer «bahşî»ların getirdiği Budizm tesîrleri, Babaî isyânı, Türkmen dervişlerinin cezbeli raksının hâtıraları, sanki Horâsânî risâlesinde akisler bırakmıştı⁴⁰. Baba İlyâs Horâsânî, ilki «süflî», ikincisi «urfî», üçüncüsü «ulvî» adlarını alan üç «halvet»ten bahsetmektedir. Üç «halvet»te görülen «vâkıa»lar (hayâller) Kâmalâşrî Bahşî'nin H. 714/1314'de târihci Reşîdüddîn Fazlullah'a anlattığı, Burkan Şakyamuni'nin murâkebesi esnâsındaki igfâl teşebbüsü ve istisrâk sahnelerini, sanki tekrâr etmektedir. Kâmalâşrî esâsen budist terminolojiyi islâmî bir vecheye sokmuş bile bulunuyordu : «burkan»lara nebi, *bodhisattva*'lara melâike ve Mâra'ya iblîs adlarını vermekte idi. Bu mecâzlar ile Kâmalâşrî Müslüman muhîtine budist tasavvurları, hayvan şeklinde doğan günâhkâr rûhları, tâclı bir bey şeklindeki bodhisattva'ları, muhtelif varlık dereceleri sonunda erişilen *nirvâna*'yı tanıtmış bile bulunuyordu. Rûhun bütün canlılara müsterek «hayvânî» denen mertebesinden yükselmesi ve sonunda, istigrak içinde benliğini unutması safhalarına, Baba İlyâs Horâsânî, *Kur'ân* tabirlerinden mülhem olarak «rûhun «rûcu» demektedir⁴¹. Nitekim üç «halvet»in seyri ve intihâsı, türkçe mi-râc-nâmelerin merhalelerine çok benzemektedir (meselâ Melik Bahşî'nin H. 840'da, Herat'ta, Uygur harflerile yazdığı *Mirâc-nâme* gibi)⁴². Ancak, bu gibi köklerden yetişmiş olmakla beraber, Merkez Efendi'nin yaşadığı devirde, Halvetîlik daha çok mücerred ve islâmî bir vecheye erişmişti.

Baba İlyâs-ı Horâsânî risâlesinde, üç «halvet» silsilesi, «rûhî «rûc itmiş» bir mürşidin işâreti ile, dar ve karanlık bir hücrede başlamakta idi :

39 F. Köprülü, *Türk edebiyâtında ilk mutasavvıflar* (İstanbul 1918), 54, 56, 229, 232-35, 270.

40 K. Jahn, *Rashîd ud-dîn's History of India* (The Hague, 1965), XXXIII, XXXIX, XLIV, LXIV; Royal Asiatic Society nüshası, v. 2075 ve British Museum nüshası, v. 402. Yine bk. E. Esin, «*The Turkish bahşî and the painter Muḥammad Sıyâh Kâlam*», Acta Orientalia XXXII (Copenhague 1970).

41 Horâsânî, beyt 12. Esmâ hakk. yine bk. Harîrî, v. 343/a.

42 A. Pavet de Courteille, *Mirâdj-nâme* (Amsterdam 1975).

Pes ol hâlvette şart budur, anı bil,
Küçirek bir karañu hâne bulgıl,
Yüceliği ola miqdâr-i kâmet,
Uzunı secde yiri ola, âdet

Horâsânî, sâlike şunları tenbîh ediyordu : karanlık ve dar hücrede, yalnız başına, Kible'ye dönük, oruçlu olarak, gözleri kapalı, farz namâzdan başka hiçbir harekette bulunmamağa gayret ile, düşünceleri Allah'dan başkasına dönmeden, sâlik, zikr edecekti. Oruç bozarken yemeği ve suyu az ve ölçülü idi. «Allah», «Hû», «Hâk», «Hayy», «Kâyûm», «Kahhâr» ilâhî isimlerini zikr ederek, sâlik, bütün canlıların müsterek mertebesi olan «rûh-i hayvânî» derecesinden, kâmil insân seviyesine yükselip, rengâreng nûrlardan geçerek, sonunda, «Kahhâr» adının tecellisi ile kahr olarak, «vahdet» ve «nûr-i bî-nişân»a varmakta idi. Birinci «hâlvette», sâlike korkunç «vâkıa»lar gözükecekti. İlk hayâl sâlikin oturduğu yeri su basdığı idi. Daha sonra şeytanlar, ejder, kaplan, akreb, kurd, arslan, elinde asâ tutan bir menhûs ihtiyar şeyh ve fitne uyandıran güzel bir kadın şeklinde, sâlike görünürlerdi. En nihâyet, gece olurken, elinde mum tutan bir melek gelince, kötü hayâller yok olur ve sâlik sabaha kadar zikre devâm ederdi.

İkinci «hâlvette», oruç bozmak zamanında yemek azalmakta, et yememekte ve uyku yasak olmakta idi. Sâlik burun deliklerini ve kulaklarını bal mumu ile tıkkardı. İkinci «hâlvette», «vâkıa», gök gürültüsü gibi tezâhür eden «âlem-i melekût âvâzı» idi. Sonra bir rebâb sesi duyulur ve evliyâ, enbiyâ, melekler, dönen felekler görülürdü. İlk «hicâb» kalkar ve sâlik «uçmak»da kendi makâmını temâşâ ederdi. İkinci hâlvetten sonra, her gün «semâ» iderdi». Sâlik bu devrede halka karışmaz, konuşmaz, söylenenleri dinlemezdi.

Üçüncü «hâlvette» oruç bozmak için yemek bir lokmadan ibâretti. Bu «hâlvette» sâlik yedi kat göklerde, yıldızlarda, kamerde, seyyârelerde, toprak altında seyr ederdi. Âyetlerin yazılı bulunduğu «lavh», kâinâtı kaplayan «kürsî» ve «Raḥmân'ın adâlet arşı» gibi *Kur'ân* remzlerini⁴³, «sâlik müşâhede iderdi». Sonra her «vâkıa» nûr içinde yok olur ve «hâş hicâb» açılırdı :

Niteliksüz göre yüzün Hüdâ'nın
Dahi görmeğe yüzini cüdânın

43 *Kur'ân*, LXXXV/22 (Lavh), VI/150, 154; II/255 (kâinâtı dolduran kürsî); XX/5 (Raḥmân'ın *istavâ* eden, yanî her şeyi seviyesinde tutan arşı).

Artık kendine âid «bir saman göpi» bile olmayan velî, yemek ve içmekden küllî kesilir, ne sağını, ne solunu bilirdi. «Cemâl-i bî-nişânda» müstagrakdı.

Merkez Efendi'nin, Yeni Kapu dışındaki dergâhında, «hâlvet» yeri bilinmektedir. Rivâyete göre bu yer henüz boş bir bozkır iken, secde hâlinde bulunan Merkez Efendi, yer altında akan ve yer üstüne çıkıp hastaları iyi etmek için «zârîlik» eden bir kırmızımtrak şifâlı suyun nidâsını duymuşdu⁴⁴. Merkez Efendi ile dervîşleri bu yeri kazıp kırmızımtrak bir su ve eski bir havuz bulmuşlardı. Merkez Efendi bu kuyunun iç duvarında, bir mağarada, «hâlvet»e çekilirdi. Merkez Efendi'nin ilâhîlerinden kalan iki beyt, benliğini yok edip vahdete varmak isteyen sâlike bu karanlık mağaradaki «hâlvet»te tecellî eden rûhânî ufukları sanki anmaktadır⁴⁵ :

Eyâ âlemlerin şâhı, tecellî kıl, tesellî kıl!
Gönüller burcunun mâhı, tecellî kıl, tesellî kıl!
Çiğerden eylerüm feryâd, bu benlik da-vâsından dâd.
İkilikden kılub âzâd, tecellî kıl, tesellî kıl!

Merkez Efendi «mecma-ul-ervâh»⁴⁶ dediği ve «Hızr'ın nazarından irak değildir»⁴⁷ diye tavsif ettiği bu su «arıkları» yanında, kendi elleri ile ve «fukarâsı» dervîşlerin alın teri ile, bir câmi ve dergâh binâ etmişti⁴⁸. Bu imâretlerin Merkez Efendi'nin eseri olduğu Şâh Sultan vakfiyesinde te'yid edilir. Bir de hammam yapıldı ve burada hummâlılar, su ile tedâvî ediliyordu. Bu civâra «Merkez vilâyeti» deniyordu.

Bilinmiyen, fakat müstakbel Kânûnî Süleyman'ın henüz şehzâde iken Manisa'da sancak-beği bulunduğu H. 918-26 yılları arasında olduğu anlaşılan bir târihde, şehzâdenin annesi Manisa'da imâretler yaptırıyordu. Şehzâdenin annesi, Kırım Hânı Menglü Giray'ın güzelliği ile meşhûr kızı, «Ayşe Hafsa Sultan idi»⁴⁹ (Manisa'da muhtelif Valde sultânların imâretleri Evliyâ Çelebi'ye⁵⁰ göre 896'da başlamış bulunuyor ve kitâbelerden anıldığı gibi «Ayşe Hafsa Sultan'ın 940'daki vefâtından sonra 946'ya kadar devâm edecekdi»⁵¹). İmâretler arasında bir Hâlvetî zâviyesi de olup, Valde

44 Yûsuf, v. 30/a; Hülvi, v. 227/a, b; Ayvansarayî, 230-31; Evliyâ, I, 372.

45 Bursalı, I, 160-61.

46 Ahmed Çelebi'nin eserinin başında Şeyh Yûsuf'un hâşiyesinde.

47 Hülvi, v. 227/a, b.

48 Bk. yuk. not 44.

49 Bk. Uluçay, 535. «Ayşe Hafsa Sultan : Sicill-i Osmâni, I, 49. Bazı Manisa kütüphanelerinin Selim I'ın annesi Bezm-i Âlem Sultana atfı : a.g.e. IV, 363.

50 Evliyâ, IX, 68.

51 Bk. yuk. not 49.

(Hafşa) Sultan burası için Sünbül Efendi'den bir halife ricâ etmişdi⁵². Merkez Efendi bu sûretle Manisa zâviyesinde irşâda başladı. Manisa zâviyesinin «muhib»leri ve «tezekkür» meclislerinin» sâdık müdâvimleri arasında, H. 918-26 yıllarında sancak-beği olup 18-26 yaşlarında bulunan Şehzâde Süleymân (doğ. H. 900) da vardı. Merkez Efendi âdeti üzere, gözlerini kapatıp «muhib sesi» ile âyetleri okuyup, *Kur-ân* tefsir edince, genç Şehzâde Süleymân heyecândan ağlardı⁵³. Böylece bütün bir hayât devâm edecek bir dostluk başladı ve Süleymân-ı Kânûnî, Halvetî şeyhinden «Bizim Merkez» diye bahs ederdi⁵⁴.

Şâh Sultan, yaş bakımından, kardeşi Şehzâde Süleymân'a (doğ. 900) yakın ise, Merkez Efendi'nin Şehzâde sarayı ile dostluğu olan bu devirde, o da belki Merkez Efendi'ye muhib olmuşdu. Merkez Efendi ile Şâh Sultan arasında, bu sırada şahsî bir alâka uyanıp, evlenme ve sonradan ayrılma vâki olması tasavvur edilebilir. Merkez Efendi 918-26 yılları arasında 48-56 yaşlarında idi. Esâsen Merkez Efendi ile Şâh Sultan'ın başka bir devirde evlenmiş olmalarına imkân da yokdu. Oğulları Ahmed Çelebi seksen-beş cüz lûgat ve nice risâleler yazmış, 951'den önce şeyh olmuş, evlenmiş ve 963 veya 970'de ölmüşdü⁵⁵. Bu faâliyet ancak 918-26 sıralarında doğmuş olması ile izâh edilebilir, çünkü 926'da Şehzâde Süleyman cülûs edince, saray muhîti İstanbul'a taşınmış, Merkez Efendi ise Manisa'da kalmışdı. Bilinen kayıtlara göre ise Şah Sultan ile Merkez Efendi ancak 940'da (tekrar?) karşılaşacaklardı. Şâh Sultan H.940-46 arasında Luţfî Paşa ile evli bulunuyordu. Şâh Sultan ile Merkez Efendi, 918-26 arasında evlendiler ve bir oğulları oldu ise, bu husûs acaba neden, şimdi neşrettiğimiz vakfiye hâricindeki başka kayıtlarda görülmemektedir? Bu suâlê cevap olarak, ancak Ayvansarâyî'nin bir kaydı hatıra gelmektedir. Ayvansarâyî⁵⁶, «Azab-kapısı câmi-i bânîsi, H. 970'de vezîr-i âzam olan Mehmed Paşa'nın İkinci Selim'in kızı İsm-i Hân Sultan ile evlenip bir oğulları dünyâyâ geldiğini, fakat keyfiyetin gizlendiğini söylemektedir. Pâdişâha rakib çıkmaları endîşesi ile, şehzâdelerin öldürülmesinin lüzûmlu görüldüğü Osmanlı muhîtinde, sultan oğullarının da hayâtı tehlikede sayıldığı ve doğumlarının gizlendiğini Ayvansarâyî imâ etmektedir. Ak-Koyunlu hükümdârı Uzun Hasan'ın kızı ile Erdebîl şeyhi Haydar'ın oğlu

52 Yûsuf, 26; Hulvî, 224/a.

53 Aynı yer.

54 Yûsuf, v. 28/b.

55 Bk. yuk. not 46, 92, 93, 97, 98.

56 Ayvansarâyî, II, 37-8.

Şah İsmâîl'in H. 907/1501'de devlet kurup, Yavuz Selîm'e rakib çıktığı günler henüz yakın idi.

Yine Merkez Efendi'nin hayat hikâyesinin orta safhasına dönerek, şimdi onun şahsiyeti hakkında bazı rivâyetleri hatırlatmak gerekmektedir. Horâsanlı İlyâs Baba'nın Halvetîlerin rûhânî mertebeleri hakkındaki risâlesine göre, rûhu artık «urûc» etmiş bulunan Merkez Efendi, «hâş ubûdiyet»e erişmiş, eşyânın hakikatını, kesrî içinde vahdet olarak görmüş bulunuyordu. Nitekim, Hülvi⁵⁷ de Merkez Efendi'yi bu hâlde anlatır :

Ferd idi terk-i muşenna idüben,
Âlemde hiç bir kâra muşâyed degül, ol mutlak idi

Halbuki, her bağdan azâde, mutlak serbestî içinde olan ve yalnız yaşayan bu velî, sakalı ağırıldığı çağda dahi, yine de bâzen, Horâsanî'nin tabirleri ile, «rûhun urûcu»nun ikinci merhalesi, «nefs-i levvâme» makâmında, kendi kendini suçlayan canların yaşadığı «aşk vâdisine» dalmakda idi. Küçük çocukların duâsı müstecâb olduğundan, günâhlarının affı için duâ etmelerini «oğlancıklar»dan ağlayarak yalvarırdı⁵⁸ :

«Siz ma:sûmlarsız.... bu yüzi kara, sakalı aq, âşî koca için
du:ânuz iletüñ. Bula ki kıyâmetde yüzler ağ ola».

Sünnet-i Peygamberîye uygun olarak Merkez Efendi hayâtını başkalarının hizmetine adanmıştı. Peygamberin ihlâs, tevâzu ve hizmet misâlini takib eden, «şahâbe sîretlu bir azîz» olmuşdu⁵⁹. Resûlullâhın sünneti üzere, cemâatin re'yine ehemmiyet verir ve dâimâ cemâatle namaz kılardı⁶⁰. Merkez Efendi'nin Manisa'da bulunduğu yıllara âid olduğu anlaşılan menkıbelerde, yine Sünnet-i Nebvî'ye uyarak, yalnız başına, günlerce yollara çıktığı, rastladığı köylülere «meskenet ve tevâzû» içinde konuşarak, onlara İslâmî teklîf ettiği, namaz öğrettiği nakl edilir⁶¹. Hayvanlara kötü muâmele edenlere, Peygamber'in hayvanlara şefkat tenbîhlerini öğretir ve şöyle derdi⁶² :

«Zinhâr bu gâvları, aç, âb ve alefe muhtâc koma ve taḥam-
mülleri kadar yüklet ve bî-nihâyet vurma!»

57 Hülvi, v. 233/a.

58 Yûsuf, v. 27/b.

59 Yûsuf, v. 26/a, 29/b.

60 Yûsuf, v. 25.

61 Yûsuf 26/b, 27/a, b. Hülvi, 226.

62 Yûsuf, 26/b-27/a.

Merkez Efendi hem insanlara, hem hayvanlara karşı merhametli idi⁶³. İnsanları üzecek söz söylemezdi. «Komşularımız fâreler incine» endişesile kedi beslemezdi.

Kırlardaki menkıbelerde, Merkez Efendi basit insanların anlayışsızlığı ile de karşılaşır ve buna sabr ederdi. Bir çiftçi, nasihatlarla cevâben, Merkez Efendi'ye serkeslik ederek : «Behey şüfi! Sen var pilavın yiye git! Bize karışma!» demişti⁶⁴. Aya-Sulak (veya Balıkesir) mescidinde, âdeti üzere, gözleri kapalı *Kur-ân* şerh ederken, hocanın gözleri kapalı ve müstagrak olmasından bilistifâde, cemâat mescidi terk edip, bağ bozmağa giderlerdi⁶⁵. Merkez Efendi'nin ak-donlu merkebinin, tam hoca konuşmağa başladığı zamân, anırması da, «rûh-ı hayvanî» mümesillerinin münâsebetlilikleri arasında rivâyet olunur⁶⁶.

Merkez Efendi'nin Manisa şifâ-hânesinde tabîb olarak meşgûl bulunduğu ve mesîr⁶⁷ denen şifâlı macûnu icâd edip, Selîm I'in annesi Bezm-i Âlem Sultan câmii minâresinden, Nevruz günleri, halka attığı rivâyeti *Sicill-i Osmânî*'de mukayyedir. Merkez Efendi H. 936-939 yıllarında Manisa'dan ayrıldığı ve Hafşa Sultan şifâhânesi ancak H. 945'de itmâm edildiğine göre, Merkez Efendi'nin Manisa'da faâl bulunduğu şifâhâne daha eski bir müessese idi. Mesîr reçetesi, İlyâs-ı Horâsânî'nin verdiği, üçüncü «halvet» sırasında, iftâr için yenmesi gereken lokmanın reçetesine epey benzemektedir. Minâreden Nevruz günü mesîr atmak âdeti günümüze kadar devâm etti. Yine bu yıllarda, Saruhan sancağında, Denizli'de ve başka yerlerde, Merkez Efendi'nin binâ etmiş olduğu sanılan imâretler bulunduğu N. Kılıç⁶⁸ tarafından öğrenilmiştir. Ancak, bu imâretler daha sonra o havâliye yerleşecek bulunan Ahmed Çelebi'ye⁶⁹ de âid olabilir.

İstanbul'da, H. 936 veya 939 yılında⁷⁰, baş Halvetî dergâhı Koca Mustafa hançâhında, Sünbül Efendi ölüm döşegine düşmüştü. Menkıbelere göre, ölüm yaklaşınca, mânevî nidâ ile, yerini alabilecek «halife»lerini çağırması. Sünbül Efendi, ölümünden sonra, taşradan ilk gelecek «halife»-

63 Mecdî, 523.

64 Hülvi, 226/a.

65 Yusuf, 27; Hülvi, 225.

66 Yusuf, 29/b.

67 *Sicill-i Osmânî*, IV, 363. Mesîr, ince çubukları olan şeylere, çubuklu elbiseye, ve bir cins tatlıya denirdi : «Aşım, s.v. Hafşa Sultan Dâr üş-şifâsı : Konyalı, 55.

68 Kılıç, 35.

69 Bk. aşağı. not 97, 98.

70 Taşköprü-zâde 372 (Mecdî zeyli) H. 936 târihini; Yusuf ise, H. 939 târihini vermektedir.

sinin, «abd-i âbiķ (bir rivâyete göre) «abd-i habes»de olsa», makâmına geçmesini vasiyet etmişdi. Bu vasiyet Buḥârî'nin Ahkâm bâbı'nın dördüncü hadîsine dayanarak, kim olursa olsun, bir habes kölenin dahi halife olabileceği hakkındaki hadîse işâretten ibâret gözükmetedir. Şeyhin ölümünün ertesi seherinde, bir hafta önce Manisa'dan çıktığını ifâde eden Merkez Efendi, Koca Muştafa Paşa'ya geldi⁷¹. Merkez Efendi'yi tanımayan dervişler tereddüd içinde iken, Germiyanlı Yaķûb⁷², Merkez Efendi'yi hüccesine dâvet ile, ona biât etti. Yaķûb rûyâsında Merkez Efendi'yi Haġr gününde, Resûlullah'ın huzûrunda, Koca Muştafa Paşa dergâhının önündeki zincirli servinin gölgesinde, «Taḥa» sûresini tefsîr ederken görmüşdü. *Kur-ân* remzlerinden zâhir ve bâtın ummânlarının birleştiği *mecmaul-bahreyn* remzinin Merkez Efendi'de tezâhür ettiğine Germiyanlı Yaķûb inanmakta idi. Rûyâda Merkez Efendi'nin amâmesi, bâzen zâhirî dünya timsâli gök rengine mâil yeşil, bâzen bâtın âleminin esrârına işâret, siyâh olarak görünmüş idi. Merkez Efendi'nin irşâdının husûsiyetinin şerî-atın hem zâhirini, hem bâtınını aksettirmek olduğu Şah Sultan vakfiyesinde de mukayyedir.

Taşradan üç halife daha gelince, kimin şeyh olması gerektiğini ta-yîn için, dört halife, mescidin dört köşesinde birbirine müteveccih olarak, halvete girip mücâhede⁷³ ettiler. Diğerlerinden fazla, yedi gün yerinden kalkmadan, su içmeden ve yemek yemeden halvet edebilen Merkez Efendi, yedi gün sonunda, cezbe halinde mihrâba oturdu ve vaz etti⁷⁴. «Fuķarâ» ona biât ettiler. Merkez Efendi'nin İstanbul'da ve taşrada pek çok «abdâl»ı ve beşyüz «ḫalife»si olduğu ve «ḫalife»lerden birinin Hindli olup Merkez Efendi'nin irşâdının Hindistan'a da yayıldığı rivâyet edilir⁷⁵. Merkez Efendi cuma günleri Fâtih câmiinde⁷⁶ *Kur-ân* tefsîr eder; Ayasofya'da da vaz ederdi⁷⁷.

Merkez Efendi Koca Muştafa Paşa dergâhına post-nişîn olduktan sonra, Germiyanlı Yaķûb'un Yanya ilinde bir Ḥalvetî-Sünbülî dergâhına şeyh olduğu anlaşılmaktadır⁷⁸. O sırada, sonradan târihci ve *Âsaf-nâme*

71 Hülvi, v. 224/a.

72 *Atâi*, 204-205.

73 Hülvi, v. 224/b.

74 Yûsuf, v. 27/b.

75 Yûsuf, v. 30/a; Hülvi, v. 226/b.

76 Hülvi, v. 226/a.

77 Yûsuf, v. 25/a.

78 Bk. aģaġ. not 80.

müellifi olarak tanınacak olan Lûtfî Paşa⁷⁹ Yanya beği idi ve Şâh Sultan ile evli bulunuyordu. Ya-ğûb'un orada doğan oğlu Yûsuf b. Ya-ğûb'un anlattığına göre, Şâh Sultan, Yanya'da Şeyh Ya-ğûb'a intisâb etmişdi⁸⁰. Lûtfî Paşa'nın 940'da Karaman beylerbeyliğine ta'yini⁸¹ üzerine, Şâh Sultan Şeyh Ya-ğûb'dan İstanbul meşâyihini sormuşdu. O da «Merkez Efendi'ye varasuz» demişdi. Şah Sultan Lûtfî Paşa ile Yanya'dan çıkınca, «yollarına haramiler gelüb rencide ve adamların remide eyler. Mütahayyir iken, Merkez Efendi'yi müşâhede eylerler, gelüb halâşlarına sebep olurlar.»⁸² Şâh Sultan'ın Merkez Efendi'nin birden peydâ olup kendisini eşkiyâdan kurtardığını «müşâhede etmesi», Merkez Efendi'yi şahsen tanıdığına delildir. Bu menkıbe Merkez Efendi ile Şah Sultan arasındaki, Ahmed Çelebi'nin doğmasına sebep olan izdivâcın, Şah Sultan Lûtfî Paşa ile evlenmeden önce olduğu faraziyesini desteklemektedir. Şah Sultan, 940'da İstanbul'a varınca, Merkez Efendi'ye intisâba tevessül eder. Hülvî, bu safhayı şöyle anlatmaktadır :

«Menkûldür ki İstanbul'a geldüklerinde Şeyh'den biat edüp, taşrada (Yeni-Kapu dışında), (Merkez Efendi'nin) kendü ellerile ve fuğarâsinun ar-ğ-i cebîni ile yapıdukları zâviye ve câmie evkâf ta'yin edüb ve Ebâ Eyyûb-i Enşarî şehrinde kendü bağçesinden bir mikdâr ibrâz eyleyüb, dahi bir zâviye ve câmie binâ eylerler».

Böylece 840 sıralarında, Şah Sultan Merkez Efendi ile, tahminimize göre ikinci kerre olarak, buluşmuşlardı. Ahmed Çelebi, bir kaç yıl sonra şeyh olacağına göre, bu devirde, yetişmiş bir genç idi. Şâh Sultan, Eyûb'ün Bahâriye semtindeki yalısinın bağçesine bir zâviye yaptırmıştı (Câmi'nin binâsı daha geçdir)⁸⁴. Merkez Efendi Şah Sultanın yalıındaki zâviyeye halifelerinden Gömleksiz Mehmed Efendi'yi ta'yîn ile kendisi Koca Mustafa Paşa'daki merkezde ikâmete devâm etti⁸⁵. Merkez Efendi, dâmâdı Seyyid Muslih'ud-dîn'i de, Yeni Kapu dışındaki öz zâviyesine ta'yîn etmişdi⁸⁶. Seyyid Muslih'ud-dîn de Merkez Efendi gibi Germiyanlı idi⁸⁷. Bir

79 Lûtfî Paşa, Yanya beyi iken, 940'da Karaman beylerbeyliğine tayin oldu : Yazıcı (1956/1), 110 (Gökbilgin, 96'ye atf).

80 Yûsuf, v. 33/a.

81 Bk. yuk. not 79.

82 Hülvî, v. 226/b.

83 Hülvî, v. 227/a.

84 Ayvansarâyî 256-57 (Câmi'in itmâm târihi 963'dür).

85 Hülvî, 227/a.

86 Aynı yer.

87 Hülvî, v. 229/b.

gece, Seyyid orada değil iken, Koca Mustafa Paşa'da taamhânedede bulunan Merkez Efendi, Seyyid'i seymeyen dervişlere onun kerâmetini göstermek için, «Seyyid, gel!» diye nidâ etti. İstanbul'un sûr kapıları kapalı olmasına rağmen ve Seyyid, Yeni Kapu dışındaki mihrâbda bütün gece oturduğu halde, Mustafa Paşa'da da aynı ânlarda belirmişdi. Lûtfî Paşa H. 844'de sadr-ı âzam olunca, Şah Sultan, Davud Paşa'daki sarayı yanında da zâviye yaptırıp, Şeyh Ya-kûb'u da Yanya'dan oraya getirtmişti⁸⁸.

Kânûnî, 943 yılında, Körfüs seferine çıkarken askere vaz için Merkez Efendi'yi de beraber götürmek istedi⁸⁹. O devirde 73 yaşlarında olması gereken Merkez Efendi, sevâb addettiği gazâyâ iştirâke yine de tehâlûk gösterdi. Şâh Sultan'ın da Körfüs seferinde bulunduğu rivâyet edilir⁹⁰.

Hicrî 846 yılında, Lûtfî Paşa sadr-ı âzam iken, Şâh Sultan ile arasında bir kavga çıktı⁹¹. Lûtfî Paşa, bir fâhişeyi, tenasûl uzvunun kesilmesi ile, cezâlandırılmışdı. Harem-ağaları Şâh Sultan'a bunu anlatmış, o da akşam, Paşa yanına gelince, ona nasihat ile, görülmemiş ve hayâ hislerini rencide eder saydığı bu cezânın tekerrür etmemesini istemişti. Âlî'ye nazaran Lûtfî Paşa gösterişli bir adam olup, bir az sarf ve nahv bildiği için, kendini beğenmiş ve «anûd bir Arnavud» idi. «Her kağı zâniye elüme girürse, ol yüzden siyâsetim mukarrerdür!» diye inâd ederek, Şah Sultan ile münâkaşaya girişti. Şah Sultan, kızıp, «Sen bir mua'nnid ve zâlim bî-edebün!» diye azarlayınca, Lûtfî Paşa «bozdağan»ına el vurup, Şah Sultan'ı döğmeğe kalkmışdı. Harem ağaları üşüşmüşler, silleler ile ite-kaka, Lûtfî Paşa'yı koğmuşlardı. Şah Sultan'ın şikâyeti üstüne, Pâdişah, kız kardeşinin Lûtfî Paşa'dan boşatılmasına karar verdi. Lûtfî Paşa sedâretten de azl oldu.

Merkez Efendi ise, artık çok ihtiyar olmuşdu. Seksen yaşını müte-câviz bulunduğu H. 951 yılında oğlu Ahmed Çelebi'yi çağırdı. Ahmed Çelebi bir müddet İstanbul dışında «Baba Nakkaş»da⁹² şeyh olup, bir ara babasının sılasına dönmüş ve orada evlenmişdi. Merkez Efendi oğlunu kendi yerine Mustafa Paşa dergâhına seccâde-nişin kıldı⁹³. Merkez Efendi'nin, son yıllarda, elde asâ gezmekle beraber, yine mühtâclara da manevî hizmetlerde gayretli olduğunu, hatunu rivâyet ederdi⁹⁴.

88 Yûsuf, v. 33/a, b.

89 Hûlvî, v. 225/a.

90 Ayvansarâyî, 256-57.

91 Âlî, v. 339/a-340 a.

92 Hûlvî, v. 227/b.

93 Âtâf, 205.

94 Hûlvî, v. 226/a, b.

Hicrî 959 yılında Merkez Efendi, kendi tabîri ile (bk. vakfiye, res. 6), «dehr elinden şerbet-i mevîi içüp, mest ü medhûş» oldu. Fâtih câmiinde, cenâze namâzını devrin şeyhülislâmı Ebû's-Su'ûd Efendi kıldırması ve Merkez Efendi'nin hulûsunu şu sözler ile anmıştı :

«Dünyada bir bî-riyâ var ise, Merkez Efendi idi»⁹⁵.

«Azîm» bir kalabalığın takibettiği Merkez Efendi'nin tâbutu Yeni Kapu dışındaki zâviyesinde defn edildi. Ebû's-Su'ûd Efendi şu mersiyeyi söylemişdi⁹⁶:

Dâr-i fenâdan çıkup gitdi beğâya
Merkez Efendi ki ana Hakk olâ hemrâh.
Sanmañuz öldü anı, halvete girdi
Yoldaş olubdur ana virdi, sehergâh^{95b}
Kutb-ı zamân idi ol işbu devirde.
Döne-döne, âkıbet, buldu ecel râh
Mâh-i Rebî'ul-âhîr'in onyedisinde
Rûz-i şenbihde ol kıldı sefer, âh!
Hâtif-i gaybî ana dedi ki târîh
Dâ'iresin Merkez'in nûr ide Allah.

Babasının yerine Mustafa Paşa dergâhında 959'da culûs eden Ahmed Çelebi, iki yıl sonra ferâgat ederek, babasının sılasına, bir rivâyete göre Uşak'a, geri dönmüş ve yerini Şeyh Ya-ğûba bırakmıştı⁹⁷. Ahmed Çelebi'nin Uşak zaviyesinde şeyh olup⁹⁸, 963 veya 970'de vefât ettiği nakl edilir⁹⁹.

Şâh Sultan, H. 977 târihli vakfiyesinde¹⁰⁰ Şâhî Sultan diye anılmaktadır. Vakfiyeden anlaşıldığına göre, H. 977'de Şâh veya Şâhî Sultan torunlarının oğulları bulunan çok yaşlı bir hanım idi. Vakfiyede, 977'de ölmüş bile bulunan ve babasının adı verilmeyen, «Şah Sultan kerimesi İsm-i Hân Sultan»dan bahsedilmektedir. «İsm-i Hân Sultan» adı Eyyûbda, Şah Sultan câmiindeki mezar taşlarında da verilmekte ve «Bint-i Şâh Sultân» olarak tanıtılmaktadır. «İsm-i Hân», Hüseyin Paşa adlı biri ile

95 Hülvi, v. 227/a.

95^b Bu ifâdeden, Merkez Efendi'nin seher vakti öldüğü anlaşılır.

96 Bursalı, I, 160-61; Kılıç, 47.

97 Hülvi, v. 227/b, 228/a.

98 Taşköprü-zâde, 435.

99 Hülvi, v. 228/a.

100 Şâh Sultan vakf., v. 21/b.

evlenerek, ondan iki kızı olmuştu. H. 963'de «tâ'un»dan ölen «Nesl-i Hân Sultân»ın, İsm-i Hân'ın kızı ve Şah Sultan'ın torunu olduğu ancak mezar taşından bilinir. Vakfiyede Nesl-i Hân'dan bahis var ise de, akrabalık derecesi verilmemiştir. İsm-i Hân'ın Hüseyin Paşa'dan doğan diğer kızı «Vaşf-i Hân Sultân» ise, hem vakfiyeden, hem mezar taşlarından, Şâh Sultan'ın torunu olarak meydana çıkar. «Vaşf-i Hân»ın «Ahmed» ve «Muştafa» adlı iki oğlu olmuştu. H. 977'de Vaşf-i Hân da ölmüş bulunduğu için, küçük olduğu anlaşılan bu iki çocuğun vasîsi Şâh Sultan idi. Şâh Sultan Dimetoka köyleri ve İstanbul'da bir çok ev, hamam ve sâireden ibâret mülkünü «Vaşf-i Hân»ın oğlu «Ahmed Beg» ve onun ahfâdına vakfetmişti.

Şâh Sultan'ın Eyyüb kıyılarındaki yalısının bahçesinde inşâ ettirdiği zâviye ve câmi ile, (vakfiyenin bildirdiğine göre), kendisi için yaptırdığı ve annesinin de medfûn bulunduğu türbeden ibâret olan külliye, bugün harâb vaziyettedir¹⁰¹. Câmi, son yıllarda, epey basit şekilde, ta'mîr

101 Türbenin kubbesi yıkıldıktan sonra, iyi niyetli, fakat kitâbeleri okuyamayan kimseler, mezar taşlarını gelişi güzel dağıtmıştır. Bu karışıklık, ancak üstâd İbrâhim Hakkı Konyalı'nın arşivlerindeki kayıtlar ile aydınlanmaktadır. Şâh Sultan'ın annesi, Yavuz Sultan Selim'in câriyesine âid birinci mezarın sütûn şeklindeki mermerden baş ve ayak taşları tam olarak durmaktadır. Bir numaralı mezarın ayak taşı kitâbesi :

« صاحبة القبر . امة الكبير . والدة شاه سلطان . بنت سليم خان .

Bir numaralı mezarın baş taşı kitâbesi :

« منها خالقنا كم وفيها نعيدكم ومنها نخرجكم تارة اخرى »

(Kur'an, XX/55). Meâli : «Sizi ondan (toprakdan) yarattık ve ona sizi iade ederiz ve ondan sizi sonra yine çıkarırız».

Nesl-i Hân'a âid olan mezarın, biri baş, diğeri ayak taşı olduğu muhtemel bulunan, fakat hâlen iki ayrı mezar hâline sokulmuş, eş boyda iki mustatil şeklinde, mermer ve celf sülüs yazılı kitâbeleri, belki birbirini aşağıdaki sırada takibetmekte idi.

Baş taşı kitâbesi :

« قد انتقلت المرجومه . نسل خان سلطان بنت . اسميخانه سلطان بنت .

شاه سلطان بنت

Ayak taşı kitâbesi :

« سليم خان سلطان غازي . في او اويل ذي القعدة . سنة ثلث وستين و تسعمائة

|| (?) من الطاعون .

Bu taşın arkasında, üstâd Konyalı şu türkçe ibâreyi de eskiden okumuştu : «Yoğidi buna mişâl. Kılmışdı Hâk bu şâhib-i cemâl. Solduğunca, Rabb..... verdi mev't».

edilmiştir. Zâviyenin izleri bile kalmamıştır. Türbenin temellerinin içinde, kubbe yıkıldığı zaman kırıldığı anlaşılan mezar taşları durmaktadır. Bunlardan kırık olmayan ilk mezar taşının (res. 7/a, b) Şâh Sultanın annesi, Yavuz Selim'in câriyesine âid olduğu anlaşılır. İkinci mezar, ki taşı çokdan yok olmuştur, İsm-i Hân'a âid olabilirdi. Vaşf-i Hân ile güzelliği mezar taşında tasvir edilen ve H. 963'de tâundan, ölen Nesl-i Hân'ın mezar taşları buradadır. Mezar taşlarında, Vaşf-i Hân, Hüseyin Paşa kızı sıfatı ile, fakat Nesl-i Hân ise, Şâh Sultanın kızı İsm-i Hân Sultanın kızı olarak tanıtılmaktadırlar. Vakfiyeye ve Ayvansarayî'ye göre¹⁰² Şâh Sultanın da mezarı burada olmalı idi. Ancak *Sicill-i Osmânî*¹⁰³ ise, Şâh Sultan'ın mezarının, Yavuz Selim'in diğer kızları ile beraber, babalarının yanındaki mahsûs türbede olduğunu söyler ki bu türbe İ.H. Konyalı'nın lûtfen bildirdiğine göre, bugün yıkılmış bulunan Hâtuniye türbesi idi.

Şâh Sultan, Merkez Efendi'yi, onun evlâdı ve dervişlerini de unutmamıştı. Merkez Efendi adına Şâh Sultan'ın kendisinin kurmuş bulunduğu iki zâviye ile, Merkez Efendi'nin Yeni Kapu dışındaki öz zâviyesinin idâmesi için, vakfiyeye şartlar koymuştu. Bu zâviyelerde Merkez Efendi'nin halifeleri şeyh olacak ve onun usûlünde irşâda devâm edeceklerdi. Şâh Sultan vakfiyesinde Merkez Efendi'nin irşâdı şöyle anlatılmakta idi: «Bâtinî nefy-i taleb-i mâ-sivâ ile rûşen-zamîr, zâhiri şer-i şerîf-i Nebvî ile münîr».

Vaşf-i Hân'ın, kahve rengi taşdan, üst kısmı sivri kemerli ve mükarnas'lı baş taşı iyi vaziyettedir ve kitâbesi şöyledir :

« يا الله . قد انتقلت بالرحمة والرضوان . وصف خان بنت حسين باشا .
قولوا رحمكم الله الجنان اغفرها الله ملك المعان . »

Vaşf-i Hân'ın mezarının bir eşi de üveği kız-kardeşi, Hüseyin Paşa'nın başka bir hanımdan kızı olduğu anlaşılan Fâḫma'ya âiddir. Burada Hüseyin Paşa «Al-mücâhid fi sabillillah Ta'âlâ» unvânı ile tanıtılarak, kızı Fâḫma'nın bütün ömrü oruç tuttuğu bildirilmektedir :

« كنت في الدنيا لعمرى صايم ان في القبرى بيوم قائم »

Aynı türbede, H. 1010'da vefât eden Şehzâde Bâyezid kızı 'Ayşe Sultan'ın da mezar taşı görülmektedir.

Şâh Sultan külliyesinde ayrıca Şâh Sultan Hânkâhı'nın şeyhlerinden Şeyh Ahmed'in yıkılmamış bir türbesi mevcûddur. Kitâbe, târihi şöyle vermektedir :

« اولدى تاريخ مرشد پير طريق سنبلى »

(Hesâbıma göre 1227).

102 Şah Sultan vakf., v. 11/b v.d. Ayvansarayî, 132, 257.

103 *Sicill-i Osmânî*, I, 45.

«Maḥmiye-i Kostantiniyye ebvâbundan Yeni Kapu ḥâricinde, merkez-i dâire-i irşâd, merhûm Şeyh Merkez Efendi mezâr-ı rahmet-medârları civârında, binâ buyurdıkları câmi-i şerîfin dahi, uslûb-ı sâbîk üzere....» diye başlayan Şah Sultan vakfiyesi kısmında¹⁰⁴, câmi ve zâviyede bulunan bütün kimselere yevmiye harçlık, dervişlere yemek masrafı ve câmi-e kandil parası vakf edilmişdi. Merkez Efendi'nin kızı «Ümmî Hatun»a ve Merkez Efendi oğlu «Fâhr-i erbâb'üş-şalâh ve eşhâb'ül-felâh merhûm Ahmed Çelebi'nin kızı Selîme Hatun'a» hayatta oldukları müddetce, yevmî iki akçe vakf olmuşdu. Şâh Sultan vakfiyesine şunu da ilâve etmişdi¹⁰⁵:

«Ve merhûm ve mağfûr leh Şeyh Merkez Efendi'nin türbesinde her gün, şabâh vaktinde..... Şeyh-i mezbûr rûhiçün bir cüz..... okuna»

Merkez Efendi'nin Yeni Kapu dışındaki câmi'i, çile-hânesi, kuyusu ve türbesi çok kerre ve son yıllarda da tamîr görmüşdür (res. 2-3). Ancak zâviye yok olmuşdur (res. 4). Merkez Efendi türbesi hastaların ümîd bağladığı bir ziyâretgâhdir. Yatalakların gömlekleri getirilip, türbenin parmaklıklarından geçirildikten sonra, hastaya giydirilir. Merkez Efendi'nin sandûkası, üzerindeki siyah Ḥalvetî sarığı ile, kubbeli bir türbe içindedir. H. 1229'da yapılan tamîr esnâsında, kubbe yıldızlı bir gece semâsı şeklinde tezyîn edilmiş (res. 5). Kubbeli türbeye mutassıl uzun bir sofada Merkez Efendi'nin hatunu Et-yemez Şeyhi'nin kızının (sandûka üstünde yemeniye iğnelenen yazıda adı «Ḥadîce» olarak verilmiştir), Merkez Efendi'nin kızının ve halefi olan dâmâdının, ve daha sonraki şeyhlerin sandükaları dizilmiştir. Merkez Efendi türbesinin yanında, İstanbul'un en büyük mezarlıklarından biri teşekkül etmiştir.

104 Şah Sultan vakf., v. 13/b, 14/a.

105 Şah Sultan vakf., v. 14/a.

BİBLİYOGRAFYA VE KISALTMALAR

- Âgâh b. Şâlih, *Asrâr-i tâc ve kemer* (İstanbul 1318), Koyunoğlu Kütübhânesi'nde yazma.
- Ahmed Çelebi (Merkez Efendi oğlu), *Bâbûs'ul-vasîh terceme-i Kâmûs ul-muhît*, Topkapı, H. 1169.
- Âlî, *Künh'ül-ahbâr*, İstanbul Üniversite Kütübhânesi, T.Y. 5959.
- Aşım, *Kâmûs-i Muhît tercemesi* (İst. H. 1272).
- Afâî, *Zeyl uş-Şakâ'ik* (İst. 1268).
- Ayvansarâyî (Hüseyn b. İsmâ'îl), *Hadîkat-ül-cevâmi* (İst. 1281).
- Fr. Babinger, «*Merkez Efendi*», Eİ, (Leyden 1936).
- Bursalı (M. Tâhir), *Osmanlı müellifleri* (İst. H. 1333).
- EI : *Encyclopaedia of Islam*.
- Evliyâ Çelebi, *Seyâhatnâme* (İst. H. 1314-M. 1938).
- T. Gökbilgin, «*Lûtfî Paşa*», İA (İst. 1957).
- Harîrî-zâde (Kemal'üd-dîn), *Tibyân vesâ'il il-hakâik fî beyân salâsıl it-tarâik*, Süleymânîye kütüb., Fâtih 430.
- Horâsânî (Baba İlyas), «*Faşl fî beyân halvet il-meşâyih*», *Kitâbu meslekit-tâlibîn ve'l vâşilîn*, Koyunoğlu Kütüb., XVI. yüzyıla aid mecmuada.
- Hulvî (Celâl'üd-dîn Maḥmûd), *Lamazât-i Hulviyye az lamhât-i ulviyye*, Süleymânîye Kütüb., Hâlet Efendi 281.
- IA : *İslam Ansiklopedisi*.
- N. Kılıç-A. Çalığoğlu, *Sümbül Efendi ve Merkez Efendi* (İst. 1961).
- İ.H. Konyalı, «*Manisa, Kanûnî Sultan Süleymân'ın annesi Hafsa Sultan vakfiyesi*», Vakıflar Dergisi, VII (Ankara 1969).
- Mecdî : Edirneli Mecdî Efendi'nin (öl. H. 999) Taşköprü-zâde'yi terceme ederken ilâve ettiği zeyllere işâret eden kısaltma.
- Sa'd'ud-dîn (Mehmed, Hasan Can oğlu), *Tâc'üt-tevârih* (İst. H. 1280).
- Şah Sultan vakfiyesi : Topkapı E.H. 3032.
- Taşköprü-zâde (Ahmed b. Muştafa), *Şakâ'ik un-Nu-mânîyye*, Mecdî Ef. terc. (İst. H. 1269).
- Ç. Uluçay, «*Manisa*», İA (İst. 1957).
- T. Yazıcı, 1. «*Fetih'ten sonra İstanbul'da ilk Halvetî şeyhleri*», İstanbul Enstitüsü Dergisi, II (İst. 1956).
2. «*Merkez Efendi*», İA. (İst. 1956).
- Yûsuf (Germiyanlı Şeyh Ya-kûb oğlu Sinân'ud-dîn), *Tezkire-i Halvetiyye*, Süleymânîye Kütüb., Es-ad Efendi 1372.

MERKEZ EFENDİ VAKFIYESİNİN TRANSKRİPSİYONU

..... Katabahu al-âbd ul-fakîr ilayhi Subhânahu Es-Seyyid Mehmed b. al-Kâzî bi madînat Kostantîniyye, gufira lahu.

..... Harrarahu al-fakîr ileyhi Ta-âla Mehmed b. Hüseyin al-Kâzî bi asâkir-i Anadolî.

..... Ketebehu al-fakîr ileyhi Subhânahu Muştafâ b. Hüseyin al-Kâzî bi asker-i Rûmili.

Alhamdulillahi allazî vaccaha ibâdahû naıv al-hayrât ve sâka man şâ'a minhûm ila taraf il-mabarrât va's-şalât u va's-salâm ala man haşşa ummatahu ila'l-ıasanât va ala âlihi va aşhâbihi hum an-nucûm il-hudât ila's-sa-âdât. Ve ba'du sebeb-i tahrîr-i kitâb ve bâ'is-i tasfîr-i hitâb oldur ki kutb-i eflâk-i tarîkat ve Merkez-i dâire-i hakîkat, sâ'id-i mesâ'id iş-şerife, sâlik-i mesâlik-i selef, kâşif-i rumûz ül-ahâdis va'l Kurân, aş-şayh Mûsâ eş-şehîr bi-Merkezî ibn kudvet is-sâlikîn, el-hâdî ila 't-tarîk il-iykân va'l yakîn Mevlânâ al-merhûm al-şayh Muslih ud-dîn, işbu dâr-i dünyâ... dâr-i metîne olmaduğuna vâkıf olub, binâen ala zalik meclis-i şer-i hatîr-i lâzım üt-tevkîrde, vâkıf-i âtiy ul-lisânî li ecl it-tescîl mütevellî naşb eyledü-ğü Murâd Efendi b. Naşûh mahzarında bi t-tavû va'r-rizâ ahsan-i niyyet ve sıdk taviyyet birle, ikrâr-i şahîh-i şer-i kulub, Dâr us-saltanat is-seniyyet ul-Kostantiniyyet ül-mahmiye kalası kapularından Yeni Kapu dimekle marûf kapunun hâricinde vâkıf olub halevât-ı müte-addide mefrûset'un bi'r-rihâm ve beyt-i şiyâb ve kenîf ve kazgan müstemil hammâm ve hadîka ve fıskiye ki cânib-i erbaadan biri tarîk-i vâm ve etrâf-ı bâkiyeden merhûm ve mağfûrun leh cennet-mekân Sultân Bâyezîd Hân vâkıf olan arz-i hâliye ile mahdûd ve led il-cîrân Çifte hammâm dimekle marûf hammâmı, ana mülâsık olan dükkânları ve önünde iki dıvârı ve hammâm ve hadîka-ya mülâsık olan yerleri ve zâhrında arz-ı hâliye ki içünde mecrâ-i mâ' ve mezbele ilkâ olıcağ mevzi ki cümlesinin hudûdları led il-ahâli ve 'l-cîrân madûm ve vaşfdan müstagnîdür, cemî tevâbî-i levâhik ve âmme hukûk u merâfik ile, hasbeten lillah il-Celîl, vâkıf-ı hâbs-i sebîl edüb, şart eyledüm ki ol hammâm-ı merkûm icâr ve icâresinden hâşıl olan aqçenin birin beher yevm Hazret-i Resûl-i Ekrem rûhı için Kurân-ı Azîmden, ala vech-i tertîl bir cüz-i şerîf tilâvet eden kimesneye verile ve bir aqçesi benim rûhum için bir cüz tilâvet eden kimesneye verile ve bir aqçesi dahi oğlum Derviş Çelebi ve Alf Çelebi ruhlariçün beher yevm bir cüz-i şerîf tilâvet eden kimesneye verile ve oğlum Ahmed Beğîn vâldesi Şâh Sultân ibnetü

Sultân Selîm Hân aleyh ir-rahmeti ve'l gufrân rûhu için beher yevm bir cüz-i şerîf tilâvet iden kimesneye yevmî birer akçe verile. Ve mâdâm ki ben kendüm kayd-i hayatda olam, mütevellî olam, kaçanki dehr elinden şerbet-i mevti nûş ile mest ü medhûş olam, oğlum Ahmed Çelebi mütevellî ola; ol dahi âsûde-i civâr-i rahmet olduğda, evlâdına olup meşrûta olup, neslen ba-de neslin ve fer'an ba-de aşlin, şümme ve şümme ve şümme, evlâd-ı evlâd-ı evlâdından zükûr ve inâş dan mertebe-i ûlâda mevcûd olan mütevellî olup ve ba-d el-inkirâz bu şart üzere utekâsının olup ve ham-mâm-ı mezkûrun ve sâyirinin murûr-i eyyâm ile icâresine kılet ve binâ-sına küllî meremmet târî olduğda, müeccele ve mua'ccelle ile âhara icârı ve ala mâ iktizâ il-hâl cümle tebdîl ve tağyiri mütevellîye mufavvaz ola. Fazla kalan azyâd, kalil ve keşîr, mütevellînin ola deyü, akâr-i mezbûrî fârîgan an iş-şavâğil, li ecl it-tescîl, mütevellî naşb eyledüğü mezbûr Murâd Efendi'ye teslîm, dahi sâyir evkâfa taşarruf eyledikleri gibi taşarruf eylediğini meclis-i şer'-i kavîde îtirâf eyledükden sonra vâkıf-i mezbûr semt-i vifâkdan cânib-i şikâka teveccüh edüb, vakfı akâr eimme-i ahyâr olan İmam-ı Âzam ve hümâm-ı akdem katında şahîh ve lâzım olmaduğuna binâ-en vakf-ı mezbûrdan rücu eyledüm, mülküm istirdâd eyledüm deyü nizâ eyledükde, mütevellî-i mezbûr cevâb-ı bâ şevâba şurû idüp, eğerçi vakf-ı akâr ind el-İmâm-ı Âzam gayr-ı lâzımdır, lâkin İmâmeyn-i Humâmeyn katlarında şahîh ve lâzımdır, ana binâen redd etmezsin deyü nizâ ve imtinâ eyleyüb, hâkim-i mevki-i şadr-i kuttâb tûba lahu ve husn-i ma'âb huzûrunda müterâfi-ân ve fasl ü hükm râgibân olduklarında hâkim-i mû-mâileyh dahi cânib-i vakfı evlâ ve ahrâ görüb, vakf-i mezbûru evvelen şîh-hatine ve şâniyyen lüzûmuna âlimen bi'l ahlâf beyn eimmetin il-aşrâf hükm etmekle vakf-ı mezbûr evkâf-ı lâzimededen oldu. Faman beddelehu ba-da mâ sami-ahu fainnamâ işmahu ala'llezina yubaddilûnahu. Inn' Al-laha Semî'un Alîm ve acr ul-vâkıf ala Hayy il-Karîm. Ve ala hazâ va-ka-a l-ışhâd va't-tahrîr fi'l yavm it-tâsi min şahri Şavvâl il-mukarram sana tisa va hamsîn va tis amia.

Qudvat ul-ulamâ il-muḥaḳîkîn Mevlâ Şeyḫ Alî Efendi.

Umdet ul-kuzât Mevlânâ Sinân Efendi b. Ḥaydar.

Emîr'ul-umerâ il-kirâm Süleymân Paşa.

Faḫr ül-müderrişîn Mevlânâ Şun'ullah Efendi.

Mevlânâ İvaz b. Alî.

Al-Ḥâcc Vefâ b. Abdullah.

Ḥalîl Beg b. Receb.

Muḫî ud-dîn Beg Bâyezîd.

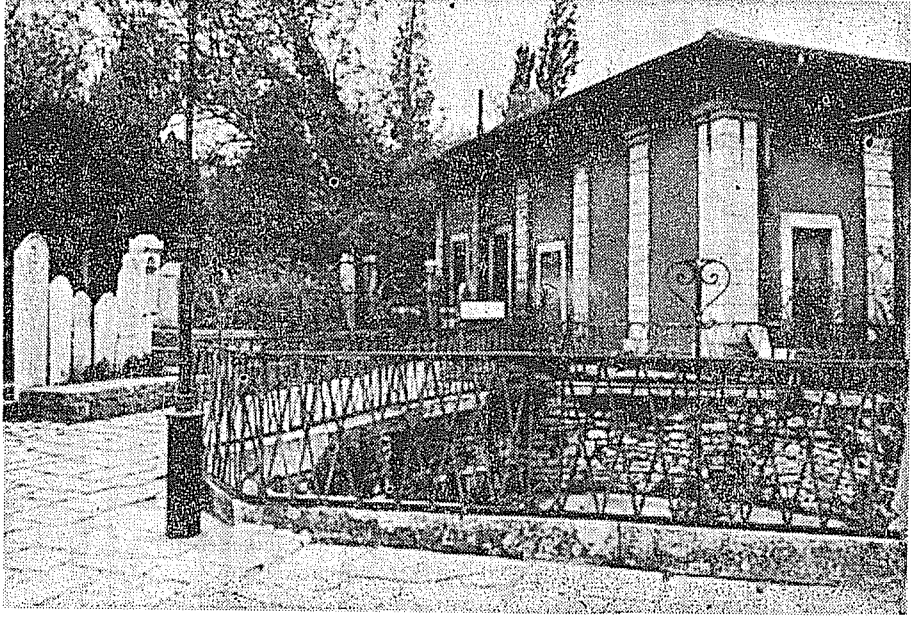
Abd ul-Ḥalîm Abd ul-Menâf ve gayrihim min el-ḥâzîrîn.

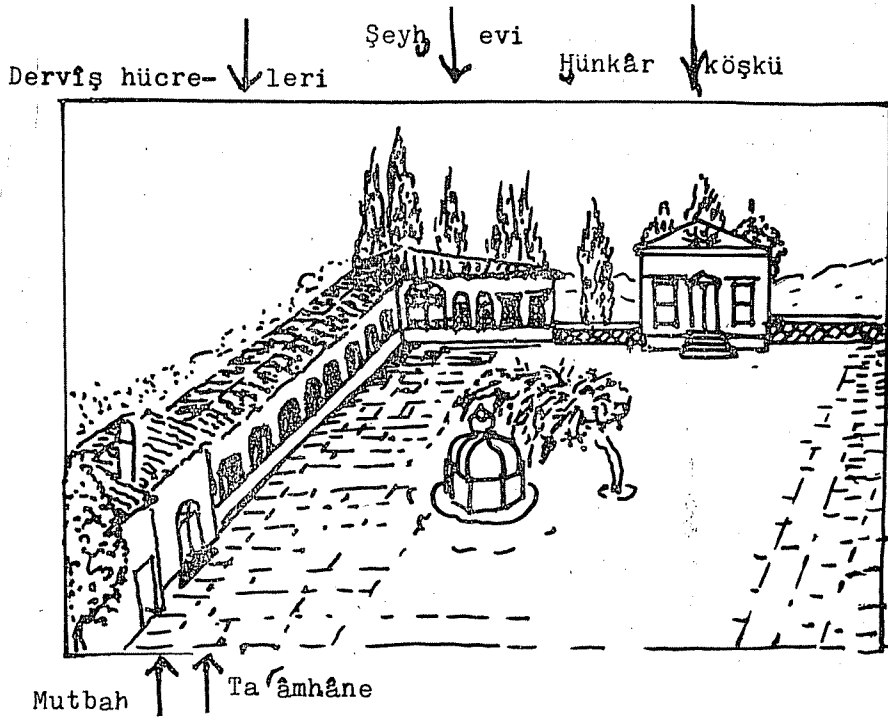
Resim 1. Ahmed b. Mustafa Taşköprüzâde'nin Şakâ'ik-i Nu'maniye adlı eserinin, II. Osman devrinde (H. 1026-31/1617-21) Hâkî lûkablı Muhtesibzâde Belgradlı Mehmed tarafından tercemesinde, varak 283/a' da Merkez Efendi'ye biat ederken gösteren resim.

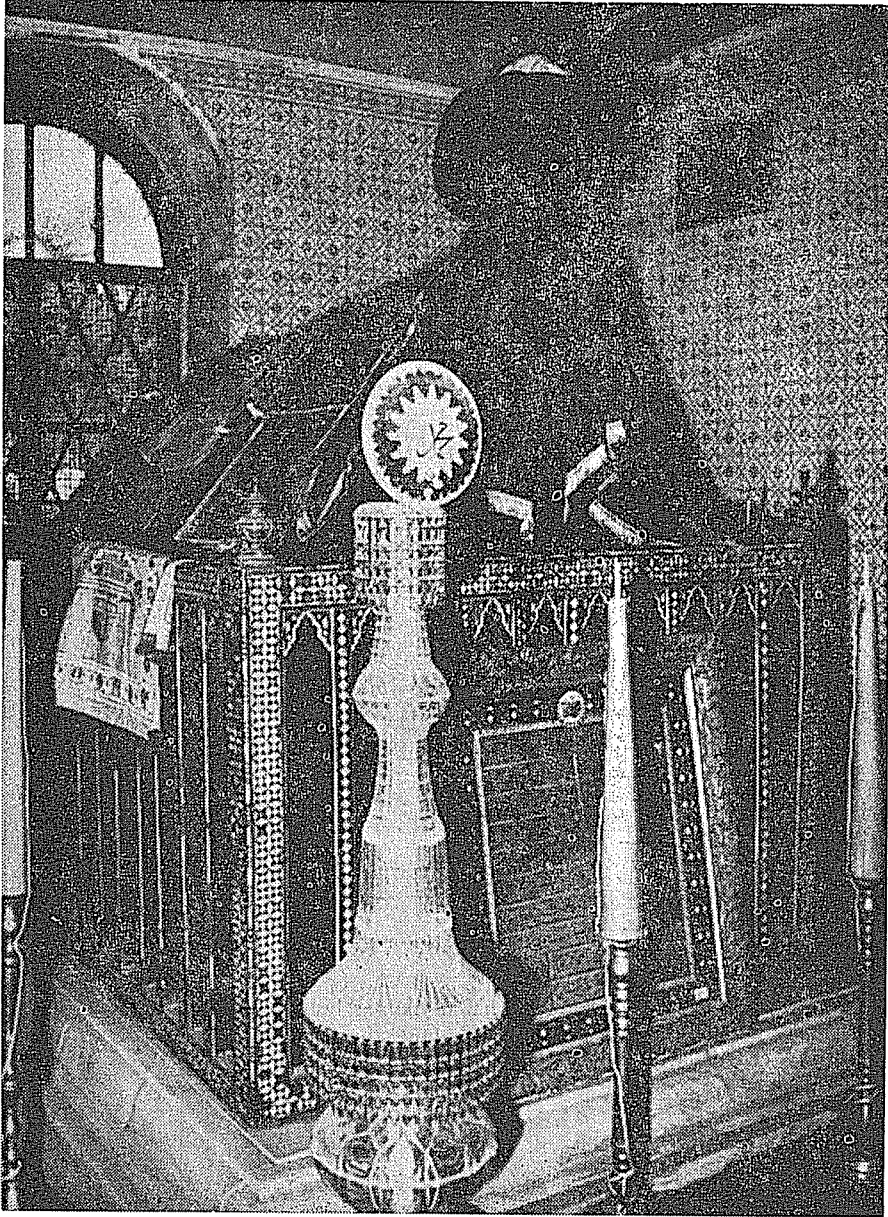
Resim 2. Merkez Efendi'nin Yenikapı dışındaki dergâhının girişi.

Resim 3. Merkez Efendi dergâhının avlusu ile mescid, çile-hânenin bulunduğu kuyunun hâlen görüntüsü.

Resim 4. Merkez Efendi dergâhının hâlen yıkılmış bulunan bâzı kısımlarının el ile çizilmiş bir resmi. (N. Kılıç'dan istinsah edilmiştir).

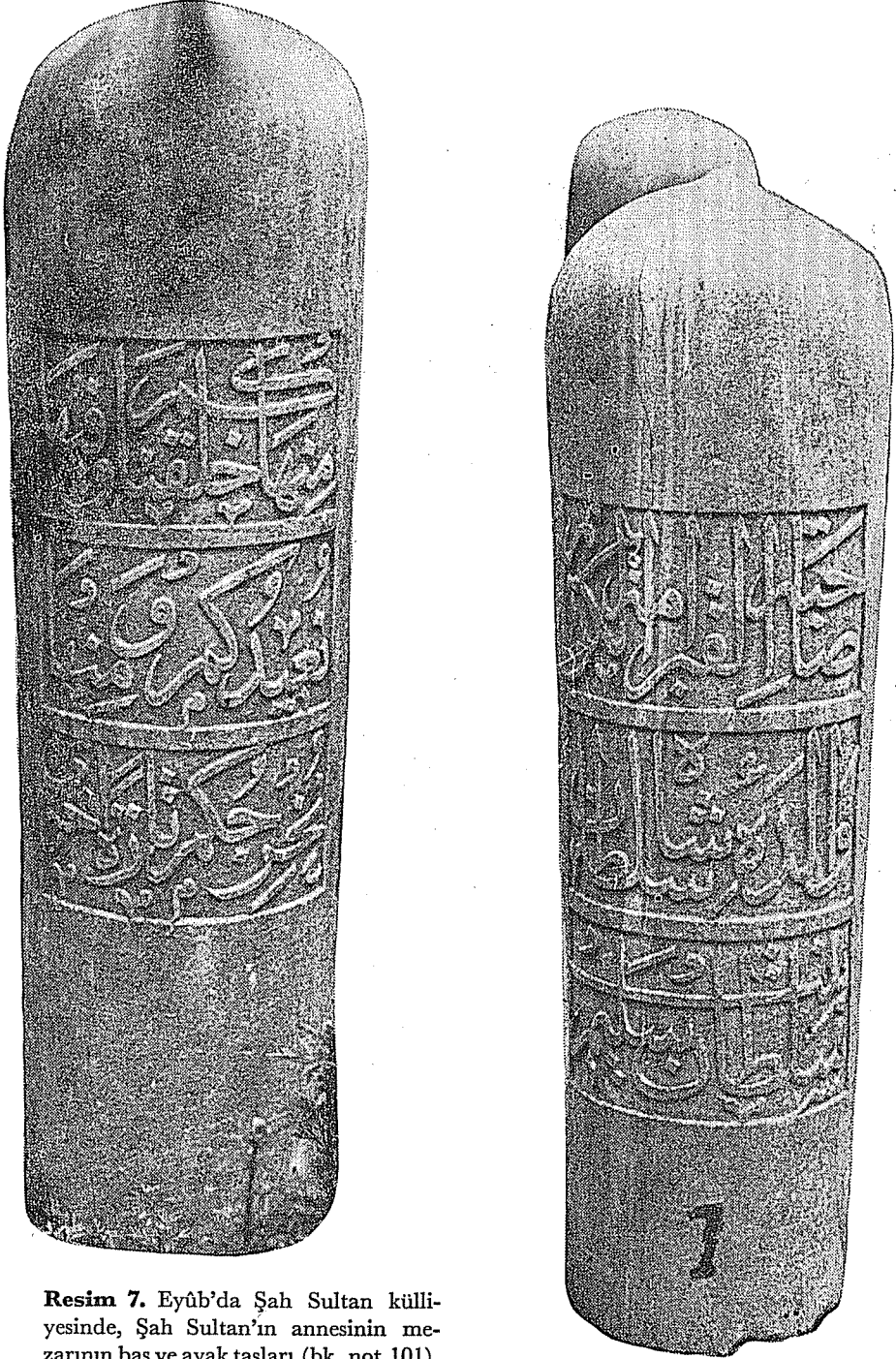

Resim 5. Merkez Efendi türbesinin içi ve sandûka.

Resim 6. Merkez Efendi vakfiyesi.

E. ESİN

Resim 7. Eyüb'da Şah Sultan külliyesinde, Şah Sultan'ın annesinin mezarının baş ve ayak taşları (bk. not 101).